

სამცხე - ქველი მეღვინეობა არქეოლოგიური აღმოჩენების მიხედვით

ვაზის ისტორიის კვლევა საქართველოში ყოველთვის უპირველეს სამეცნიერო პრობლემათა რიგში იდგა, მით უფრო, რომ ჯერ კიდევ აკად. ნ. ვავილოვის მოსაზრებამ კულტურულ მცენარეთა ნინააზიური წარმოშობის შესაძლებლობის შესახებ, საქართველო სწორედ პრიორიტეტულ არეალში მოაქცია. ჩვენს ინტერესს ამ თემასთან დაკავშირებით ბიძგი იმ შესანიშნავმა აღმოჩენებმა მისცა, რომელიც ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის მილსადენის მშენებლობასთანაა დაკავშირებული. იგულისხმება სოფ. აწყურის (ახალციხის რაიონი) მიდამოებში აღმოჩენილი საწნახელები, რომელთაც ახალი ნიუანსები შეიტანეს სამცხის და, საზოგადოდ, შუასაუკუნეების საქართველოს მეღვინეობის ისტორიაში.

არქეოლოგიური მასალა მოწმობს, რომ ვაზის კულტურას საქართველოში 7000-წლოვანი ისტორია მაინც აქვს. ერთი სასოფლო-სამეურნეო კულტურის და, მით უფრო, ვაზის განვითარების ისტორიაში ეს ძალზე ხანგრძლივი პერიოდია და იგი თავისთავად გულისხმობს ამ პროდუქტის მომხმარებელი საზოგადოების განვითარების გარკვეულ დონეს. ამიტომ, იმისათვის, რომ ცენტრალურ ამიერკავკასიაში მოსახლე ტომების საერთო განვითარების სურათი უფრო ნათელი გახდეს, მოკლედ შევეჩერდებით ამ ადრეული ეპოქის დახასიათებაზე.

ვაზის ისტორიასთან დაკავშირებით პირველ რიგში აღსანიშნავია ის ძეგლები, რომლებიც მდებარეობს მდ. მტკვრის შუა წელში და ე.წ. აღმოსავლურკავკასიურ ადრესამინათმოქმედო კულტურულ არეალს ეკუთვნის. ამ კულტურის დამახასიათებელი ნიშნებიდან აღსანიშნავია სამოსახლოთა კონცენტრაცია დღეისათვის შემალღებულ ადგილებზე – “გორებზე”. სამოსახლოთა დაგეგმარება და ტოპოგრაფია კომპაქტურია – სოფლების ჯგუფები ერთმანეთისაგან დაშორებულია 10-15 კმ-ით, ხოლო თითოეული ჯგუფი შედგება ასევე ერთმანეთთან ახლოს მდებარე 3-5 სოფლისაგან [ლორთქიფანიძე 2002: 56-57]. რაც შეეხება თვით სახლებს, ისინი გეგმაში წრიული ან ოვალურია და განლაგებულია წრიული მოედნის ირგვლივ. საცხოვრებელ კომპლექსში უკვე არსებობს სათავსოების ფუნქციური დაყოფა (ცალკეა დამხმარე სამეურნეო სათავსო, ეზო და საცხოვრებელი სახლი). ო. ჯაფარიძე ამ ეპოქის შესახებ მიუთითებს, რომ “განჯა-ყაზახის ველზე და მარნეულის ვაკეზე ადრესამინათმოქმედო კულტურის დასახლებული ადგილები დღეს ხელოვნურ ბორცვებს წარმოადგენენ, რომლებიც თაობების ერთ ადგილზე ხანგრძლივი ცხოვრების შედეგად წარმოიქმნენ, ამის საფუძველს კი საკმაოდ ძლიერი ეკონომიკური სისტემა ქმნიდა. იმ დროს სოფლები გამოუმწვარი აგურისაგან, ალიზისაგან ნაგები საცხოვრებელი და სამეურნეო შენობებისაგან შედგებოდნენ. სოფელს არსებობის საკმაოდ ხანგრძლივი დროის მანძილზე არ განუცდია რაიმე მნიშვნელოვანი ცვლილებები გეგმარებაში, მშენებლობის წესებში, არქიტექტურაში. თავიდანვე სოფლისათვის დამახასიათებელი იყო ერთნაირი გეგმარება, უნესო, მჭიდრო, ქაოტური განლაგება საცხოვრებელი კვარტლებისა. ხუროთმოძღვრების ძირითადი ფორმა წრიული გეგმით ნაგები საცხოვრებელი და სამეურნეო ხასიათის შენობა იყო. ძირითადი სამშენებლო მასალა თიხა იყო. ხე და განსაკუთრებით ქვა, მშენებლობაში თითქმის არ გამოიყენებოდა. როგორც ჩანს, თიხის მშენებლობაში გამოყენების ტრადიცია ძალიან ძლიერი უნდა ყოფილიყო; თანაც, თიხის არქიტექტურა აქ უკვე საკმაოდ მაღალ საფეხურზე მდგარა” [ჯაფარიძე 2006: 260-261]. ბუნებრივია, რომ სოფლის მეურნეობის განვითარებას თან ახლავს ან,

რაც გაცილებით მართებულია, უზრუნველყოფს შესაბამისი შრომის იარაღების არსებობა. ამ ხანის კულტურულ ფენებში მიკვლეულია ობსიდიანის, ქვის, ძვლისა და ხის იარაღები. ესენია: ნამგლის ჩასართები, თოხები (მათ შორის ირმის რქისგან დამზადებულიც), ბარები, საპრიანებლები, სახვრეტები, სადგისები, დანისებური იარაღი და სხვა. მინის დასამუშავებელი იარაღიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს არუხლო I ნამოსახლარზე აღმოჩენილი კეთილშობილი ირმის რქა (სიგრძე 67 სმ), რომელიც პრიმიტიული სახვნელი იარაღის ფუნქციას ასრულებდა [ჩუბინიშვილი 1978: 13-16].

ადრესამინათმომქმედო კულტურის საკმაოდ კომპაქტურად განლაგებულ სამოსახლოებზე (მაგალითად, ქვემო შულავერის, არუხლოს, წითელი სოფლისა და ყაჩაღანას სამოსახლოთა ჯგუფები) მოპოვებული პალეობოტანიკური მასალის მიხედვით, აქ მინათმომქმედებას ხანგრძლივი ისტორია ჰქონია, რადგან ხორბლის გვარის წარმომადგენლები ბოტანიკურად უკვე დიფერენცირებულნი არიან და შიშველმარცვლიანი ფორმები რაოდენობრივად დომინირებენ კლიანმარცვლიანზე [რუსიშვილი 2007: 15]. სოფლის მეურნეობის განვითარების ასეთი მაღალი დონის ფონზე მოულოდნელი არ უნდა იყოს ვაზის ნაშთების ამავე არქეოლოგიურ კონტექსტში აღმოჩენაც. კერძოდ, შულავერის მახლობლად, ე.წ. „დანგრეულ გორაზე“, ძვ.წ. VI-IV ათასწლეულების ფენაში აღმოჩენილია ვაზის ნიჰნები. მათი პალეობოტანიკური შეფასება ასეთია: მასალა მრავალფეროვანია და წარმოდგენილია მომრგვალო და მსხლის ფორმის თესლებით. მათი სიგრძე (L) მერყეობს 6,8-6 მმ-ს შორის, სიგანე (B) – 3,0-3,8 მმ შორის, ნიჰნის ნისკარტის სიგრძე – 1,3-1,8 მმ, შეფარდება L/B ტოლია 1,61-1,94. ქალაქა მომრგვალოა და ნიჰნის ზედა ნაწილშია განლაგებული. ცენტრალური ღარები ღრმაა, განლაგებულია თითქმის პარალელურად. მორფოლოგიური და ამპელოგრაფიული ნიშნების მიხედვით იგი ვაზის კულტურულ სახეობას *Vitis vinifera-s* მიეკუთვნება [რუსიშვილი 2007: 13].

მოგვიანებით, ბრინჯაოს ხანაში (ძვ.წ. IV ათასწლეულიდან), ქართველური ტომები განვითარების ახალ საფეხურს აღწევენ – იწყება ლითონის წარმოება, რომელმაც ათასწლეულების მანძილზე განვითარების არნახულ ტექნიკურ და მხატვრულ დონეს მიაღწია. ამ ეპოქის ძეგლებზეც ასევე კარგადაა ცნობილი კულტურული ვაზის ნაშთები. მაგალითად, ვაზის ნიჰნები აღმოჩენილია კახეთში – ბადაანის ძვ.წ. III ათასწლეულის ფენებში და კულტურული ვაზის სახეობას *Vitis Vinifera L.* მიეკუთვნება [რუსიშვილი 2007: 17]; შიდა ქართლში – ურბნისის მახლობლად, ქვაცხელებზე, ამავე ხანის ნიჰნებია მოპოვებული. სოფლის მეურნეობის განვითარების პარალელურად ვითარდება ეკონომიკისა და კულტურის ყველა მიმართულება. საკმარისია აღინიშნოს თუნდაც ისეთი მოვლენა, როგორც ძვ.წ. III-II ათასწლეულების თრიალეთის ყორღანთა ბრწყინვალე კულტურაა. ამ გრანდიოზულ ნაგებობებში, რომელთა დიამეტრი ხშირად 100 მეტრს აღწევს, შესანიშნავად გათვლილ არქიტექტურულ კონსტრუქციებთან ერთად, უხვად ჩნდება ინვენტარიც, მათ შორის, სასმისების ნაირგვარი სახეობებიც.

ძვ.წ. II ათასწლეულიდან კულტურული ვაზი – *Vitis vinifera* – გავრცელებული ჩანს მთელს საქართველოში. ნიჰნები აღმოჩენილია ქვეყნის როგორც ზღვისპირა ზოლში (ანაკლიის ნამოსახლარი), ასევე კოლხეთის შიდა ტერიტორიაზეც (ნოსირი). ეს რეგიონი თავისი ბუნებრივი პირობებით, ცხადია, მკვეთრად განსხვავებულია თრიალეთის, სამცხის, ქართლისა და კახეთისაგან და, ძირითადად, დაბლობს წარმოადგენს. ამ ზონალური სხვაობის შესაბამისად, თავისებურია სამოსახლოების ტიპებიც, რომლებიც ასევე უხვად შემორჩენილი არქეოლოგიური და ბოტანიკური მასალით გამოირჩევა. ესენია: ხორბალი, ფეტვი, წიფელა, რკო, თხილი, ოდნავ მოგვიანებით ღომი (*Setaria italica L.*) [მაისაია, შანშიაშვილი, რუსიშვილი 2005: 6-38]. წარმოების განვითარების თვალსაზრისით საყურადღებოა, რომ ამ დროს კვლავ აღმავლობას განიცდის ლითონის წარმოება და იქმნება კოლხური ბრინჯაოს შესანიშნავი, ნაირგვარი ორნამენტით გრავირებული ნივთები, რომელთა შორისაც გვხვდება როგორც უტილიტარული, ისე საკულტო და ასევე მცირე ხელოვნების – ბრინჯაოს პლასტიკის ნიმუშებიც.

ამ ხანიდან თანდათანობით შეინიშნება ისეთი კერამიკული ფორმების მომრავლება, რომლებიც უშუალოდ მეღვინეობასთან იყო დაკავშირებული. ყოველ შემთხვევაში, ძვ.წ VI საუკუნიდან მთელი

ქვეყნის ტერიტორიაზე ჩნდება ნაირგვარი დეკორით შემკული საღვინე ქვევრები, რომელთა ტევადობა სხვადასხვაგვარია, საშუალოდ ღვინის წარმოებას უნდა უკავშირდებოდეს სპეციალური სათავსოების – მარნების გაჩენაც. მარანი (ტაბ. I), რომელიც ვანის ნაქალაქარის ცენტრალურ ტერასაზე აღმოჩნდა, ძვ.წ. V-IV საუკუნეებს განეკუთვნება. მაგრამ ბუნებრივად ისმის კითხვა – რამდენად განვითარებული იყო ის საზოგადოება, რომელიც ესოდენ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა მეღვინეობისა და მევენახეობის კულტურას? ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად საკმარისია დავასახელოთ ვანის ძვ.წ. IV საუკუნის სამარხეული კომპლექსების გათხრის შედეგები. ჩვენთვის საინტერესო თემასთან დაკავშირებით აღვნიშნავ ამ სამარხში ამფორების აღმოჩენის ფაქტს, რაც იმის დასტურია, რომ მიუხედავად ღვინის წარმოებისა კოლხეთში, ამ სითხით ვაჭრობა მაინც ფართოდაა გავრცელებული, რაც იმ ხანისათვის ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. აქვე აღვნიშნავთ, რომ კოლხური ექსპორტის დამადასტურებელი კოლხური ქვევრები და ამფორები საკმაო რაოდენობითაა აღმოჩენილი ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთშიც. თუმცა ამჯერად ჩვენთვის გაცილებით საინტერესოა კოლხური საზოგადოების ეკონომიკური და კულტურული დონე, რაც ნათლად წარმოჩინდა ამ სამარხებში. საკმარისია აღვნიშნოთ ვანისა და საირხის სამარხებში აღმოჩენილი ათასობით ნივთი, რომელთა შორის უმეტესობა ძვირფასი ლითონისგანაა დამზადებული. ამგვარად, სრულიად აშკარაა, რომ საზოგადოებას, რომელიც ძვ.წ. I ათასწლეულში მეღვინეობას მისდევდა, ამ დარგის განვითარების როგორც საკმარისი ტრადიცია, ისე ეკონომიკური შესაძლებლობებიც ჰქონდა.

მეღვინეობას და მასთან დაკავშირებულ მთავარ ჭურჭელს – ქვევრს იმდენად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ ძვ.წ. IV საუკუნიდან საქართველოში მკვიდრდება მიცვალებულთა საღვინე ქვევრებში დაკრძალვის ტრადიცია. ღვინის ამავე მნიშვნელობის დასტურია აგრეთვე ძვ.წ. V საუკუნიდან ამფორების სამარხებში ჩაყოლების წესის დამკვიდრებაც, რაც კარგად ჩანს ფიჭვნარის ძვ.წ. V საუკუნის ბერძნულ ნეკროპოლზე გათხრილ სამარხებში (კახიძე, ვიკერსი 2004: 48-85).

მეღვინეობის დიდი როლის მანიშნებელია ადგილობრივი და ბერძნული კულტების სინკრეტიზმი – მევენახეობა-მეღვინეობის ღმერთის – დიონისეს კულტის ფართო გავრცელება ანტიკური ხანის საქართველოში. ამ კულტის არსებობის საუკეთესო ნიმუშია ძალისას ცნობილი მოზაიკა (ტაბ. II)

IV საუკუნის დასაწყისში ქრისტიანობა საქართველოში სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადდა და ვაზმა და ღვინომ ახალი, კიდევ უფრო დიდი მნიშვნელობა შეიძინა. საკმარისია აღვნიშნოთ, რომ ქართული ქრისტიანობის სიმბოლო ვაზის რტოებისაგან დამზადებული ჯვარია.

ვაზი ყოველდღიურ ქრისტიანულ ყოფასთან ერთად, ქართული ხუროთმოძღვრების განუყოფელ დეკორატიულ ელემენტად იქცა. ამ პერიოდის მარნები მთელი ქვეყნის ტერიტორიაზე, თითქმის ყველა ზონალურ სარტყელშია მიკვლეული.

ჩვენს კონკრეტულ ინტერესს ამჯერად ანყურის მიმდებარე ტერიტორიაზე მილსადენის მშენებლობასთან დაკავშირებით ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევის შედეგები წარმოადგენს. თუმცა სამუშაოების დაწყებას ამ პუნქტში სხვა საფუძველიც ჰქონდა. საქმე ისაა, რომ ანყური ისტორიულ ქრონიკებში პირველად იხსენიება „ქართლის ცხოვრების“ ჩანართში, რომლის დაწერის დროის შესახებ ზუსტი ინფორმაცია არ არსებობს. ივარაუდება, რომ იგი, ზოგადად, ადრეულ შუა საუკუნეებს განეკუთვნება. ჩანართში მოთხრობილი ამბის ისტორიული ფონი საკმაოდ რთულია. ესაა ხანა, როდესაც ქრისტეს მოციქულები ქადაგებას იწყებენ სხვადასხვა ქვეყნებში. საქართველოში ეს მისია ანდრია მოციქულს ერგო. მემატინეს თხრობა შემდეგი სახისაა:

«და შემდგომად ამაღლებისა უფლისა, რაჟამს ნილ-იგდეს მოციქულთა... მაშინ ჰრქუა ყოვლად წმინდამან მოციქულსა ანდრიას: წარხვიდე და წარასუენო ხატი ჩემი და სახიერისა ძისა ჩემისა ქუეყანასა, ჩემ ნილ ხდომილსა... ხოლო წმინდა მოციქული წარმოემართა და მოინია ანყვერს, რომელსა პირველად ეწოდებოდა სოსანგეთი. და დაივანა ადგილსა ერთსა, სადა იგი იყო ტაძარი საკერპო, რომელსა ან-ცა ძუელ – ეკლესია ეწოდების და მას შინე იმსახურებოდეს კერპნი მათნი. ხოლო იყო

ქალაქსა მას შინა ბომონი საკერპო, რომელსა შინა იმსახურებოდეს ბილწნი იგინი ღმერთნი მათნი არტემი და აპოლონ. ...ნარმოგ ზავნილ არს აქა ხატი იგი სასოდ და მცველად წილ-ხდომილთათვის და ჯერეთცა აგრეთ არს, რათა დაესვენოს აქა მკვიდრად უკუნისამდე ჟამთა...» («ქართლის ცხოვრება», I, 1955: 39-42).

შესაბამისად, სასულიერო ტრადიციის მიხედვით ანდრია მოციქულმა აწყურში დატოვა ღვთისმშობლის ხატი და თვითონ წარემართა სკვითეთში. ამ ხანიდან აწყური იქცა მარიამ ღვთისმშობლის ხელთუქმნელი ხატის ადგილსამყოფელად და შემდგომი ხანის ყველა ისტორიული მოვლენა, რომელიც ამ რეგიონში განვითარდა, ძირითადად, სწორედ აწყურთან იყო დაკავშირებული.

ბუნებრივია, რომ ამგვარმა ინფორმაციამ გარკვეული არქეოლოგიური ინტერესი აღძრა აწყურის მიმართ და ოცი წლის მანძილზე აქ ინტენსიური არქეოლოგიური სამუშაოებიც მიმდინარეობდა, რის შედეგადაც აღმოჩნდა წარმართული ხანის (ძვ.წ. I ათასწლეულის მეორე ნახევარი) ვრცელი სამოსახლო და ჩანართში მოცემული ინფორმაცია ნაწილობრივ დადასტურდა მატერიალური [Licheli 1999a: 27-34 ; Licheli 1999b: 13-15; Licheli 1999c: 101-107] და პალეობოტანიკური მასალების საფუძველზე.

აწყურის და, საზოგადოდ, სამცხის თემა მევენახეობა-მეღვინეობის კონტექსტში დამატებით მცირე განმარტებას მოითხოვს: საქმე ისაა, რომ ბუნებრივი გარემო აქ ნაკლებად უწყობს ხელს მეღვინეობის განვითარებას მისი ზღვის დონიდან მდებარეობისა და მკაცრი კლიმატის გამო.

ნიშანდობლივია, რომ მიუხედავად მრავალჯერადი შემოსევისა შუასაუკუნეების მთელს პერიოდში, რაც თითქმის ანადგურებდა ქვეყნის ეკონომიკას, მევენახეობის ტრადიცია მაინც იქნა შენარჩუნებული. ეს ფაქტები კარგადაა დადასტურებული სამცხის (სამხრეთი საქართველო) ტერიტორიაზე ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად. სოფელ აწყურში მარიამ ღვთისმშობლის ტაძრის ინტერიერში ჩატარებული სამუშაოების შედეგად გაირკვა, რომ VII-VIII საუკუნეებში აქ მდგარა დიდი, მყარ საფუძველზე აგებული შენობა, ჩვენი აზრით, ტაძარი, რომლის სამხრეთით მარანი მიუშენებიათ. ჩვენ შევისწავლეთ ამ მარნის მხოლოდ მცირე ნაწილი, სადაც სამი სახვადასხვა ზომისა და მოცულობის ქვევრი გამოვლინდა – 100, 200 და დაახლოებით 800 ლიტრი ტევადობის. სხვათა შორის, აქვე გამოვლინდა სამარხი, რომელშიც სრულიად უნიკალური ოქროს საკიდი ხატი აღმოჩნდა. იგი ტიხრული მინანქრითაა შემკული და ჩასმული აქვს იასპის ქვა, რომელზეც ჯვარცმის სცენაა გამოსახული.

ქრონოლოგიურად მომდევნო ხანის, X-XVI საუკუნის მრავალი საწნახელია მიკვლეული ამავე რეგიონში. კერძოდ, ადგილზე, რომელსაც მოსახლეობა ნავენახარს უწოდებს, გამოვლენილია შვიდი მარან-საწნახელი, რომლებიც X-XVI საუკუნეებს განეკუთვნება (ტაბ. III-IV). მათი კონსტრუქცია ზუსტად იგივეა, რაც დღევანდელ საწნახელებში გვხვდება. საინტერესოა, რომ რიგ შემთხვევებში თითო მარანში ორ-ორი საწნახელია გამართული, რაც შესაძლოა იმას მიანიშნებს, რომ აქ, ერთი მეპატრონის კუთვნილი, სხვადასხვა ჯიშის ყურძენი ერთდროულად იწურებოდა და სხვადასხვა თაღარში ჩაედინებოდა (ტაბ. Vა). მარნებში მიკვლეული საწნახელების ზომები სხვადასხვაგვარია: 2,8×1,5 მ; აქვე მდებარე სხვა საწნახელის სიგრძე კი 11 მეტრია. საზოგადოდ, საწნახელების ტევადობა 4-7 ტონაა.

მარნის კედლები ამოყვანილია დაუმუშავებელი ან ნაწილობრივ დამუშავებული ლოდებით (ტაბ. Vა, VI). მათი ზომები განსხვავებულია, თუმცა საზოგადოდ, მათი კონფიგურაცია დაახლოებით ერთიდაიგივეა.

საყურადღებოა, რომ ყველა მარანში აღმოჩნდა საწნახელთან საგულდაგულოდ გამართული რეზერვუარები, საქაჯავები, რომელშიც საწნახელში დანურული ყურძენიდან დარჩენილი მასა – ქა-ქა იყრებოდა და აქ კიდევ ერთხელ იწურებოდა მძიმე წნეხის წვემ. ამისათვის იყენებდნენ წისქვილის დოლაბის ქვებს ან სპეციალურად საქაჯავისათვის დამზადებულ მსხლის ფორმის ქვებს. მათი წონა დაახლოებით 150-200 კგ-ია (ტაბ. Vბ).

საწნახელის ფსკერის ანაფხეკში, რომელიც პალინოლოგიური ანალიზისათვის გაკეთდა, ხე-მცენარეთა შორის დომინირებს კულტურული ვაზის (*Vitis vinifera*) მტვრის მარცვლების რაოდენობა, აღმოჩენილია მისი 12 მტვრის მარცვალი. არის აგრეთვე თხილის (*Corylus*) და ზეთის ხილის (*Olea*) მტვრის მარცვლები, რაც მებაღეობის განვითარებაზე მეტყველებს. მესამე ნიმუშში არის აგრეთვე კაკლის (*Juglans regia*) მტვრის მარცვლები (პროფ. ე. ყვავაძის დასკვნა).

ამ შენობებში ხდებოდა ყურძნის დანურვა და მიღებული წვენი გადაჰქონდათ სოფელში, მარნებში შესანახად.

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ის, რომ ქართველი კაცისათვის მარანიც და საწნახელიც ყოველთვის წმინდა ადგილს წარმოადგენდა. ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა აწყურშივე გამოვლენილი კიდევ ერთი მარანი, რომლის ინტერიერში საკურთხეველი და წმინდა პურის ანუ კვერის პატარა საცხობი აღმოჩნდა. მარანში ჩასასვლელი კიბის მარჯვნივ, იატაკში ამოკვეთილ ოთკუთხა ორმოში გამართული იყო ქვის ფილებისაგან შედგენილი საკურთხეველი (ტაბ. VIIა). ესაა თხელი ფილებისაგან შეკრული ქვაყუთი, რომელიც ასეთივე თხელი ფილებით იყო გადახურული (ზომები: 0,7x0,4 მ).

მარნის წმინდა ადგილად გააზრების დასტურია აგრეთვე აქვე აღმოჩენილი სამკუთხა ფორმის თიხის ფილა ქართული წარწერით “წმინდა გიორგი” (ტაბ. VIIIბ). ეს მონაპოვარი IX საუკუნით თარიღდება.

განათხარი მარნები ქვითკირის საწნახლებითა და საქაჯავებით ნათლად წარმოგვიჩვენებენ მევენახეობა-მელვინეობის მნიშვნელოვან როლს ამ რეგიონის მოსახლეობის მეურნეობაში. ამავე დროს ეს მარნები წარმოადგენენ შუასაუკუნეების ხალხური არქიტექტურის უაღრესად თავისებურ ძეგლებს. საყურადღებოა, რომ მარნებიც და საწნახელებიც ტიპოლოგიურად მსგავსია საქართველოს სხვა კუთხეებში (კახეთი, ქართლი, არაგვის ხეობა) გათხრილი სინქრონული ძეგლებისა [რჩეულიშვილი 1977: 101-105; რჩეულიშვილი 1980: 57-66; რჩეულიშვილი 1990: 101-103; ჭილაშვილი 1975: 21-23]. ამავე დროს, ყურადღებას იპყრობს ის ფაქტი, რომ აქაურ მარნებში ვერ ვხვდებით ღვინის დასადუღებელ და შესანახ ქვევრებს. ჩვენი აზრით, ეს ნაგებობები საცხოვრებელი სახლებისაგან მოშორებით, ვენახებში იყო გამართული და გამოიყენებოდა მხოლოდ ყურძნის დასანურად. წვენი მაშინვე მიჰქონდათ იმ მარნებში, რომლებიც საცხოვრებელ სახლთან ახლოს უნდა ჰქონოდათ გამართული. ამას მოწმობს მსგავსი ვითარების დადასტურება არაგვის ხეობაში შუასაუკუნეებსა და გასული საუკუნის დასაწყისის ეთნოგრაფიულ ყოფაშიც [ნანობაშვილი 1960: 162; სონლულაშვილი 1974: 152].

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ყურადღებას იქცევს ქართულ წერილობით წყაროებში (“ნიკონ-წმინდის დანერილი”) ტერმინ „მარნის“ გვერდით დადასტურებული ტერმინი „სასანწახლო ქვითკირი“ [ბერძინიშვილი 1979: 25]. როგორც ჩანს, ჩვენი წინაპრები ერთმანეთისაგან ფუნქციონალურად ანსხვავებენ შენობა - „მარანს“, სადაც ღვინის შესანახი ქვევრები იყო და შენობა - „სასანწახლოს“, სადაც მხოლოდ საწნახელი და საქაჯავი იყო ყურძნის პირველადი დამუშავებისათვის. ამ თვალსაზრისით, შეიძლება უპრიანი იყოს მსგავსი მარნებისათვის ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში ტერმინ „სასანწახლოს“ დამკვიდრება, როგორც ზემოთ აღინიშნა, მეტად საყურადღებო ფაქტია ერთ-ერთ თხრილში გამოვლენილი მარნის ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში გამართული წარმართული სარიტუალო კუთხის დადასტურება მცირე ზომის თონითა და კერით. ეს უდავო მოწმობაა შუასაუკუნეებში გარკვეული წინაქრისტიანული (წარმართული) საკულტო რიტუალების გადმონაშთის სახით არსებობისა. მსგავსი ფაქტები დადასტურებულია ჟინვალის ნაქალაქარის გათხრების დროს [რჩეულიშვილი 1990: 108-109].

ყურადღებას იქცევს საკმაოდ მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი კერამიკული მასალა, რომელიც ძირითადად მსგავსია საქართველოს სხვადასხვა კუთხეების გათხრების დროს მოპოვებული კერამიკისა [მიწიშვილი 1967: 10-38], თუმცა შეინიშნება გარკვეული თავისებურებებიც. ეს კი

იმის ნიშანია, რომ ამ რეგიონში ადგილზე უნდა ეწარმოებინათ როგორც მოჭიქული, ასევე მოუჭიქავი სასუფრე თუ სამეურნეო ჭურჭელი და სამშენებლო კერამიკა.

განათხარი ძეგლებისა და არქეოლოგიური მასალის შესწავლის შედეგად შეიძლება თამამად ითქვას, რომ ჩვენს ხელთაა მნიშვნელოვანი სამეცნიერო ინფორმაციის შემცველი არტეფაქტების კომპლექსი, რომელიც მყარ საფუძველს ქმნის სამცხის შუასაუკუნეების მოსახლეობის ეკონომიკის, კულტურისა და ყოფის შესწავლისათვის. ამ გამოკვლევების შედეგად მიღებულია სრულიად ახალი ინფორმაცია სამცხის რეგიონში ძველი ქართული მეღვინეობის შესახებ.

ცალკე უნდა აღინიშნოს XV-XVI საუკუნეების ერთ-ერთ მარანში აღმოჩენილი ნიჰნების პალეობოტანიკური ანალიზის შედეგები. ირკვევა, რომ აქ, შესაძლოა, ვაზის პრიმიტიულ ჯიშებთან გვაქვს საქმე. თუმცა არსებობს სხვა სახის ახსნაც – სამცხის, კონკრეტულად კი აწყურის მძიმე პოლიტიკური სიტუაციიდან გამომდინარე, რაც გაუთავებელ ომებში აისახა, შესაძლოა ყოველთვის არ ტარდებოდ ყველა საჭირო აგროტექნიკური (გასხვლა და ა.შ.) ოპერაცია. მევენახეობის განვითარების თვალსაზრისით ეს უაღრესად მნიშვნელოვანი დეტალია და კარგად შეესაბამება ამ ხანისათვის არსებულ ურთულეს ისტორიულ პროცესებს. თუმცა კიდევ ერთხელ უნდა აღინიშნოს, რომ მიუხედავად ზემოაღნიშნული პროცესებისა, ისინი აფერხებდნენ, მაგრამ ვერ სპობდნენ მეურნეობის ამ დარგს. ამ მხრივ საყურადღებოა ისეთი ცნობილი ძეგლი, როგორიც ვარძიაა. სამცხის მეღვინეობის ზონალური განვითარების თვალსაზრისითაც სწორედ ამ სამონასტრო კომპლექსს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს; იგი ზღვის დონიდან 1300 მეტრის სიმაღლეზე მდებარეობს და 600-ზე მეტი სათავსოა გამოვლენილი, სათავსოთა უმეტესობაში რამდენიმე ქვევრია ჩადგმული პროდუქტის და, მათ შორის, ღვინის შესანახად. მათი ტევადობა სხვადასხვაა – უმცირესი 60 ლიტრს იტევს, ხოლო უდიდესი – 1800 ლიტრს. ქვევრების საერთო ტევადობა ამ ერთ მონასტერში დაახლოებით 91 ათას ლიტრს შეადგენდა.

ამგვარად, შუასაუკუნეების მევენახეობის შეფასების თვალსაზრისით, უკანასკნელ წლებში აწყურის აღმოჩენები ასეთი დასკვნის საშუალებას იძლევა: გათხრების შედეგად მიღებული პალეოლოგიური მასალის შესაბამისად, მეცამეტე საუკუნის ბოლო და შემდგომი სამი საუკუნე (XIV-XVI სს.) სამცხე ხასიათდებოდა სულ სხვა ეკოლოგიური პირობებით. მუხის, ცაცხვის, ფშატის, ქაცვის, ხეჭრელის და ჯაგრცხილის არსებობა ტყეში იმაზე მეტყველებს, რომ აქ დღევანდელთან შედარებით გაცილებით თბილი კლიმატი უნდა ყოფილიყო. თბილი კლიმატის არსებობის დასტურია აგრეთვე გვიმრა, გველის ენის, ტაბელას სპორების აღმოჩენა. ყველა ჩამოთვლილი მცენარე დღეს იზრდება მხოლოს ტყის ქვედა ზოლში და 700 მ ზემოთ არ გვხვდება, აწყური კი მდებარეობს 960 მ სიმაღლეზე. პალეოლოგ ელისო ყვავაძის დასკვნით, სწორედ ამ თბილმა კლიმატმა ხელი შეუწყო მევენახეობის მძლავრ განვითარებას.

ივარაუდება, რომ ამავე კლიმატის გამო ხარობდა აწყურში ზეთისხილიც, მაგრამ მეჩვიდმეტე საუკუნის ბოლოს დაწყებულმა ანომალურმა აციებამ თითქმის საბოლოოდ გაანადგურა მევენახეობა სამცხეში. აციება გლობალური და ხანმოკლე იყო, თუმცა, მიუხედავად ამისა, სამცხის ტერიტორიაზე ახლაც არის შემორჩენილი ვაზის ჯიშები, რომლებიც შესანიშნავადაა შეგუებული იქაურ მკაცრ კლიმატს და შესანიშნავადაც ხარობს.

ლიტერატურა

- ბერძნიშვილი მ. 1979:** მეთერთმეტე საუკუნის ქართული საისტორიო წყაროები. თბილისი.
- ვახიძე ა., ვიკერსი მ. 2004:** ფიჭვნარი I. ბათუმი.
- ლიჩელი ვ. 2007:** ძველი ქართული მეღვინეობა – არქეოლოგიური ინტერპრეტაცია. – საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია “საქართველო და საფრანგეთი: ღვინის ორი ცივილიზაცია”. რედ. თ. ნითლანაძე. თბილისი, 25-42.
- ლორთქიფანიძე ო. 2002:** ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან. თბილისი.
- მაისაია ი, შანშიაშვილი თ, რუსიშვილი ნ. 2005:** კოლხეთის აგრარული კულტურა. თბილისი.
- მინიშვილი მ. 1967:** მოჭიქული ჭურჭელი ძველ საქართველოში. თბილისი.
- ნანობაშვილი ბ. 1960:** ვაზის ძველი კულტურა ქიზიყში. თბილისი.
- რუსიშვილი ნ. 2007:** ვაზის კულტურა საქართველოში პალეობოტანიკური მონაცემების საფუძველზე. თბილისი.
- რჩეულიშვილი გ. 1977:** არაგვის ხეობის საწნახლები. – რ. რამიშვილი (რედ.), არქეოლოგიური ძიებანი. თბილისი, 101-105.
- რჩეულიშვილი გ. 1980:** დევებიანისა და დიდრუვის ნასოფლარები. – რ. რამიშვილი (რედ.), ჟინვალის ექსპედიცია (II სამეცნიერო სესიის მასალები). თბილისი, 57-66
- რჩეულიშვილი გ. 1990:** ფშავის არაგვის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები. თბილისი.
- სონღულაშვილი ჯ. 1974:** საქართველოს მევენახეობა-მეღვინეობის ისტორიისათვის. თბილისი.
- ქართლის ცხოვრება, 1955:** ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I, 39-42
- ჩუბინიშვილი ტ. 1978:** ერთი დათარიღების ცდა ნაყოფიერების კულტის ისტორიიდან. – საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები, ტ. I. რედ. ოთ.ლორთქიფანიძე. თბილისი, 13-16
- ჭილაშვილი ლ. 1975:** ძველი გავაზი. თბილისი
- ჯაფარიძე ო. 2006:** ქართველი ერის ეთნოგენეზის სათავეებთან. თბილისი. გვ. 260-261
- Licheli V. 1999a:** St. Andrew in Samtskhe: archaeological proof? In T. Mgaloblishvili (ed.), *Ancient Christianity in the Caucasus. Iberica Caucasica*, 27-34. London
- Licheli V. 1999b:** Une ville des VIIe-Ier siècles. – Lordkipanidzé O., Lévêque P. (eds.), *Religions du Pont-Euxin. Actes du VIIIe Symposium de Vani (Colchide)*, 13-15. Paris.
- Licheli V. 1999c:** The Black Sea – Vani – Samtskhe: the spreading route of black-glazed pottery. In O. Lordkipanidzé, P. Lévêque (eds.), *La mer Noire, zone de contacts. Actes du VIIe Symposium de Vani (Colchide)*, 101-107. Paris.

ტაბულების აღწერა

- ტაბ. I – ვანი. ქვევრსამარხი, ძვ.წ. III ს-ის დასაწყისი.
- ტაბ. II – ძალისა. დიონისე და არიადნე. აბანოს იატაკის მოზაიკა. ახ.წ. III ს.
- ტაბ. III -IV – აწყური. საწნახლების გეგმები. X-XV სს.
- ტაბ. V – აწყური. საწნახლის კედლის ანაზომი.
- ტაბ. VI – აწყური. 1. საწნახლის კედლის ჭრილი თალარად გამოყენებული ქვევრით; 2. საქაჯავის ქვები; 3. საწნახელი. გეგმა.
- ტაბ. VII – აწყური. საწნახლები №№ 9, 12, 20 თხრილებიდან.
- ტაბ. VIII – აწყური. თხრილი № 9. 1. თალარი; 2. ანტეფიქსი წარწერით “ნმინდა გიორგი”.